

**“Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarında
Təpəgöz və Qrendel obrazlarının şərin təmsilçiləri kimi
tipoloji xüsusiyyətləri**

Rəqsanə Vəliyeva

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant,

AMEA-nın Folklor İnstitutu

E-mail: raksana505@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. C.Ə. Qasımov,
filol.ü.f.d., dos. A.X. Ramazanova

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Beovulf”, Təpəgöz, Qrendel, şəer, xaos, nizamsızlıq, kosmos, epos, dastan

Ключевые слова: Китаби-Деде-Горгуд, Беовульф, Тяпегёз, Грендель, зло, хаос

Key words: the Book of DeDe Gorgud, Beowulf, Google-eye (Tepegoz), evil, chaos, disorder

“Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarını eyni tipoloji sıraya qoyan əsas ictimai amil onların hər ikisinin ilk növbədə tarixin qədim dövrləri, ibtidai çağları ilə bağlılığıdır. Hər iki dastan iki dünyagörüşünün keçidinin izlərini özündə qoruyur. “Beovulf” dastanında bütəpərəstlik dövrünün dünyagörüşü ilə xristianlıq dünyagörüşü bir-birinə qovuşmuşdur. Dastanda xristianlıq əsərin üst qatını təşkil edir. Bu, o deməkdir ki, dastan əski dövrlə, bütəpərəstlik ideologiyası, mifoloji dünyagörüşü ilə bağlıdır. Burada mifdən xristianlığa keçid var. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da qədim mifik görüşlər, tanrıçılıq dünyagörüşü islamla qovuşmuşdur. Bu qovuşma dastanın poetik strukturunun ən müxtəlif qatlarına qədər sirayət edərək, dastanın yeni poetik keyfiyyətə keçməsinə təmin etmişdir.

Hər iki dastan arasında qurulmuş ümumi tipoloji paralellərə görə:

1. “Beovulf” dastanı onun baş qəhrəmanının adı ilə adlandırıldığı kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının hər iki yazılı nüsxəsi də eposun əsas qəhrəmanlarının adları ilə adlandırılıb.

2. “Beovulf” dastanının dilində onun yayıldığı epik coğrafiyanın dialekt xüsusiyyətlərinin inikas olunması “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna da aid olan ümumi tipoloji keyfiyyətdir.

3. Qədim oğuz və qədim anqlosakson dastanları arasındakı tipoloji səsləşmələr hər şeydən əvvəl bu iki dastanın qəhrəmanlıq eposu olması ilə bağlıdır. Qəhrəmanlıq dastanları hər bir xalqın folklor yaradıcılığının ən möhtəşəm səhifəsidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarının qəhrəmanlıq eposları olması onları ictimai düşüncənin eyni mərhələsinə bağlayır.

4. Milli eposlar onları yaradan xalqların milli şifahi tarixidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” da milli eposlar kimi oğuz və anqlosakson tarxinin bütün əzəmətini özündə əks etdirir.

5. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarını birləşdirən ən mühüm tipoloji məqam hər iki dastanda ictimai ideologiyaların əvəzlənməsinin əks olunmasıdır. “Beovulf”da bütəpərəstlikdən xristianlığa keçid əks olunduğu kimi, “Dədə Qorqud”da şamanizmdən, tanrıçılıqdan islam dininə keçid aydın şəkildə müşahidə olunur.

6. Milli eposlar milli-mənəvi dəyərləri ümumiləşdirən, qoruyan və yaşadan abidələr olduğu kimi, eyni zamanda milli dilin də bütün poetik özünəməxsusluğunu qoruyan möhtəşəm qaynaqlardır. Bu cəhətdən “Beovulf” dastanında anqlosakson dilinin qəhrəmanlıq ruhunu ifadə edən epik təhkiyə bütün özünəməxsusluğu ilə əks olunduğu kimi, “Kitabi-Dədə

Qorqud”da da oğuz dilinin poetik möcüzəsi öz ifadəsini tapmışdır.

Hər bir dastanda olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarında da əsas ideya xeyirlə şərin mübarizəsi və xeyirin şəər üzərində qələbəsidir. Bu, dünya eposlarını birləşdirən əsas ideya, ana leytmotiv olduğu kimi, bu iki dastanı da birləşdirir. Əslində, şərin xeyrə qarşı mübarizəsi bəşər düşüncəsinin mayasını təşkil edir. Bütün dünya xalqlarının yaradılmış miflərinin əsasında bu ideya durur. V.Toporov göstərir ki, mifologiyanın əsas daxili mənasını təşkil olunmamış nizamsız xaosdan sahmana salınmış kosmosa keçid təşkil edir (1, 6). Bu, mübarizə yolu ilə baş verir. Mifologiyada xeyri – kosmosu təmsil edən qüvvələrlə şəri – xaosu təmsil edən qüvvələr bir-biri ilə əbədi çarpışırlar. Xeyir həmişə mübarizənin sonunda qələbə çalır. Lakin şəər bununla birdəfəlik məhv olmur. O, yenidən baş qaldırır. Ona görə də xeyri təmsil edən qəhrəman ona qarşı yenidən mübarizə etməli olur. Bu mübarizə əbədidir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanları da xeyirlə şərin mübarizəsi və xeyirin şəər üzərində qələbəsini təsdiq etməklə bütün dünyada, bəşər aləmində xeyirin, insanlığın, humanizmin tərənnümünə, şərin inkarına xidmət edir. Hər iki dastanda xeyri və şəri təmsil edən obrazlar milli boyalara malik olduğu kimi, ümumi, tipoloji cizgilərə də malikdirlər. Bu da Təpəgöz və Qrendel obrazlarına şərin tipoloji keyfiyyətləri prizmasından baxmağa imkan verir.

Təpəgöz anadan olan kimi şəər-ziyanxor işlərə başlayır. Onun ilk qurbanları süd anaları, oynadığı uşaqlar olur. Heç bir dayə ona süd çatdır bilmir. Təpəgöz süd əmədiyi dayələri soraraq, onların qanını və canını alır. Onu daha sonra heyvan südü ilə bəsləməyə başlayırlar. Böyüdükcə öz oyun yoldaşlarının burnunu, qulağını qoparıb yeməyə başlayır. Təpəgöz bütün bunları niyə edir? Çünki o, təbiəti etibarilə adamyeyəndir: elə anadan adamyeyən kimi doğulmuşdur. Adamyeyənlik Təpəgözün missiyasıdır.

Unutmaq olmaz ki, Təpəgöz şəər varlıq kimi doğulmuşdur. Məsum pəri qızı ona təcavüz edən çobana bu hərəkəti ilə Oğuz elinin başına fəlakət gətirdiyini qabaqcadan xəbər verir. Burada çox incə bir nöqtə var: pəri qızı çobanın hərəkətinin nə ilə nəticələncəyini qabaqcadan bilir, çoban isə, bəlkə də, bilmir. Bilsəydi, ola bilər ki, pəri qızına toxunmağa cəsarət etməzdi. Necə ki, “Beovulf” dastanında yatmış əjdahanın mağarasından oğurluq edən oğru əjdahanın oyanandan sonra intiqam alacağını bilmirdi.

Bəzi tədqiqatlarda Təpəgözün doğuluşu pəri qızının intiqamı kimi nəzərdən keçirilir. Bizcə, məsələyə tamamilə intiqam prizmasından baxmaq olmaz. Əgər pəri qızı Təpəgözü intiqam məqsədi ilə doğsaydı, onda biz boyda ilk növbədə təcavüzkar Qonur qoca Sarı çobandan intiqam alındığını görərdik. Təpəgöz isə onu heç bircə dəfə də olsun yada salmır. Düzdür, o, çöldəki bütün çobanları tutub yeyir: “Dəpəgöz Oğuzdan çıxdı, bir yuca tağa vardı. Yol kəsdi, adam aldı, böyük hərami oldu. Üzərinə bir qac adam göndərdilər. Ox atdılar, batmadı. Qılıc urdılar, kəsmədi. Sügüylə sanədlilər, ilmədi. Çoban-çoluq qalmadı, həb yedi. Oğuzdan dəxi adam yeməgə başladı” (2, 99).

Onun yediyi “çoban-çoluğun içərisində” çoban atası da ola bilərdi. Lakin həтта olmuş olsa da belə, dastan onun adını çəkmir, ona əhəmiyyət vermir. Təpəgöz bütün Oğuz elinə düşmən kəsilir. Demək, o, şəxsi deyil, ictimai intiqamçıdır. Belə olduğu halda onun obrazını yalnız pəri qızının şəxsi intiqamı kimi nəzərdən keçirmək olmur. Çünki bu halda biz ilk növbədə Qonur qoca Sarı çobandan intiqam alınmasının şahidi olardıq.

Yenə də qarşıya bir incə nöqtə çıxır: pəri qızı Təpəgözü doğmaya bilərdimi?

Bizcə, məsələnin bütün mahiyyəti bununla bağlıdır. O, təbii ki, cinsi təcavüzdən olan uşağı istəməzdi. Bizim fikrimizcə, Təpəgöz pəri qızının iradəsindən kənardə doğulur. Pəri qızı

burada yalnız təcavüzə məruz qalan, çobanın hərəkətinin qurbanına çevrilən, uşaq doğulduqdan sonra onun qayğısına qalmalı olan (oxbatmazlıq, qılınckəsməzlik motivi) günahsız bir varlıqdır. Bu halda faciənin bütün məntiqi Qonur qoca Sarı çoban obrazında duyulur.

Başqa bir incə nöqtə isə pəri qızının çobanın təcavüzünün nə ilə nəticələncəyini qabaqcadan bilməsidir. Köməksiz və gücsüz halda çobanın təcavüzünə məruz qalan pəri qızı elə yerində çobanı onun hərəkətinin böyük fəlakətlə nəticələncəyi barədə xəbərdar edir. Maraqlıdır ki, pəri qızının xəbərdarlığı iki dəfə səslənir: biri – hadisə baş verəndə, biri də – uşaq doğulanda: “Pəri qızı qanat urub uçdı. Aydır: “Çoban, yıl tamam olacaq məndə əmanətiñ var, gəl, al! – dedi. – Əmma Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ”, – dedi. Çobanıñ içinə qorxu düşdü. Amma qızıñ dərdindən bəniyi sarardı. Zamanla Oğuz genə yaylaya köçdü. Çoban genə bu binara gəldi. Genə qoyun ürkdü. Çoban ilərü vardı. Görü kim, bir yığanaq yatur, yıldır-yıldır yıldırır. Pəri qızı gəldi. Aydır: “Çoban, əmanətiñ gəl, al! Əmma Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ!” – dedi” (2, 98).

Buradan çox açıq şəkildə aydın olur ki, pəri qızlara toxunmaq nə ilə nəticələncə bilər. Yəni pəri qızları özləri bilirlər ki, insanlar onlara müqəddəs varlıq kimi baxır və toxunurlar. Çünki pərilər də, insanlar da müqəddəsliyə toxunmağın nə ilə nəticələncəyini bilirlər. Çox güman ki, Sarı çoban da bunu bilir. Çünki o bir çoban olsa da, Oğuz elindədir. Oğuzların adət-ənənələrini, dəyərlərini yaxşı bilir. O da başqa oğuz insanları kimi bu dəyərlərin daşıyıcısıdır. Hər halda “Kitabi-Dədə Qorqud”da çobanların hansı yüksək mənəvi dəyərlərə malik olduğunu bildiren Qaraca Çoban obrazı var. Demək, çoban bu hərəkəti bilərəkdən edir: o, pəri qızına tamah salır.

Bu yerdə bir incə nöqtə də meydana çıxır: nəyə görə bir fərdin günahını bütün Oğuz eli çəkməli olur? Bu sual eynilə “Beovulf” dastanına da aiddir. Əhdahanın xəzinəsindən oğurluq edənə etdiyi pis hərəkətin faciəsini bütün qəat eli yaşamalmasıdır. Bunun səbəbi nədir?

Bizcə, məsələnin bütün mahiyyəti çobanın (və oğrunun) etdiyi hərəkətin ictimai xarakter daşımadaşdır. Pəri qızlarının namusu, müqəddəsliyi tək onlarıñ özlərinə aid deyildir. Bu müqəddəslik bütün Oğuz elinə aid olan müqəddəs ictimai dəyərdir. Demək, çobanın hərəkəti tək bir fərdə (pəri qızına) qarşı deyil, ictimai dəyərə qarşı yönəlmişdir. O, şəxsə deyil, cəmiyyətə təcavüz etmişdir. Çünki Oğuz elinin yaylağındakı bir bulaqda çimən pəri qızları onlara kiminsə təcavüz edə biləcəyini ağıllarına belə gətirmirlər. Gətirsəydilər, qabaqcadan tədbir qılıb, ehtiyatlı olar, kiminsə onlara təcavüz etməməsi üçün içərilərindən keşikçi də qoyardılar. Lakin onlar bunu etməmişlər. Çünki pəri qızları Oğuz yurdunda, Oğuz təbiətində, Oğuz dünyasında sabitlik və əmin-amanlıq içərisində yaşayırdılar. Onlara heç kəs dəyib-dolaşmırdı və onlar özləri də heç kəsdən pis hərəkət gözləməmişlər. Beləliklə, çoban pəri qızına təcavüz etməklə, əslində, Oğuz elinin ictimai əmin-amanlığına, sabitliyinə və qanunlarına təcavüz edir. Pəri qızının ona dediyi “Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ!” xəbərdarlığının mənası budur. Yəni sən çoban Oğuz elində əmin-amanlığı, mənəvi rifahı, elin təhlükəsizliyini təmin edən qanunları pozaraq məhv etdin.

Göründüyü kimi, əgər dayandırılmasa, Təpəgöz bu qayda ilə Oğuzdakı insanları yeyib qurtaracaqdır. Bu da onun şəxsi missiyasının şəxsi deyil, ictimai bir missiya olduğunu, bütün cəmiyyətə qarşı yönəldiyini göstərir. “Beovulf” dastanında da Qrendelin təcavüzü Danimarka cəmiyyətinə qarşı yönəlib. O, çöldə-bayırda əlinə keçən insanları yemir, birbaşa Herot sarayına hücum edir. Bu saray kralın və dövləti idarə edən digər insanların yığıldığı mərkəzdir. Qrendel bura hücum etməklə, əslində, birbaşa Danimarka xalqı və dövlətinin “ürəyini” məhv etmək istəyir. Əgər onun məqsədi yalnız adam əti ilə qidalanmaq olsa idi,

onda o, çöl-bayırda rast gəldiyi adamları ovlayıb-yeyərdi. Demək, məsələ təkcə qidalanmaqla bağlı deyil. Onun təcavüzü Danimarka cəmiyyətinə qarşı yönəlib. Çünki Herot Danimarka cəmiyyətinin siyasi elitasının mərkəzləşdiyi məkandır.

Qrendel Herota ilk hücumunda otuz nəfəri öldürərək oğurlayır. Səhər bu hadisəni öyrənən bütün Danimarka xalqı və onun kralı Hrotqar yasa batır. Lakin ertəsi gecə Qrendel yenə hücum edir. Bu hücumlar qurtarmır, on iki il davam edir. Danimarka igidləri divlə bacarmır və Herot Qrendelin əlinə keçir:

That was bad enough,
but the following night
Grendel killed more--
blinded by sin,
he felt no remorse. (3, 13).
Bu, çox pis bir hadisə idi.
Lakin gözünü qan örtmüş,
Heç bir peşmanlıq duymayan
Qrendel növbəti gecə gələrək,
Daha artıq adam öldürdü.

Göründüyü kimi, Qrendel də Təpəgöz kimi şəxsi intiqamçı deyil: onun da hərəkətləri Danimarka xalqına qarşı yönəlmişdir. Əgər ictimai şəri təmsil edən bu vəhşilər dayandırılmasa, hər iki xalq tamamilə məhv olacaqdır. Bu yerdə qəhrəmanlar səhnəyə çıxır və düşmənləri məhv edirlər. Bu da öz növbəsində Basat və Beovulfun qəhrəmanlığını ictimai xarakter daşdığını nümayiş etdirərək, onları dünya epik qəhrəmanlıq tarixinin ən möhtəşəm obrazlarına çevirir.

Məqalənin aktuallığı. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarında Təpəgöz və Qrendel obrazlarının şəx-xaosla bağlı semantikasını araşdırmaq Azərbaycan filoloji fikri üçün olduqca yeni və aktualdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə qarşıya qoyulan əsas məqsəd “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarındakı Təpəgöz və Qrendel obrazlarının şəx-xaosla bağlı semantikasını araşdırmaq, onları antiqəhrəman kimi səciyyələndirmək və bu obrazları kosmos-xaos müstəvisində öyrənməkdir. Bu iki dastanın müqayisəli tədqiqat müstəvisinə gətirilməsi elmi yeniliyi ilə seçilir. Digər elmi yenilik isə “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarındakı obrazların fərqliaspektlərdən qarşılaşdırılmasıdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu məqalədən epik əlaqələrə, o cümlədən Azərbaycan-Avropa epos əlaqələrinə dair tədqiqatlarda nəzəri qaynaq kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” dastanlarının obrazlar sisteminin, onların mifik simvolikasının öyrədilməsində isə praktiki dərs vəsaiti kimi istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Топоров В.Н. Космогонические мифы / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. М.: Советская энциклопедия, 1982.
2. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988.
3. The Adventures of Beowulf. By David Breedon. Minneapolis, Minnesota, USA. Publisher: Anhaga Press. 2010. mass76meeting.wernekenesign.com/the-adventures-of-

beowulf-bvbnfer.pdf

P. Велиева

**Типологические особенности образов Тепегёз
и Грендель в эпосах «Книга моего деда Коркута»
и «Беовульф», как олицетворения зла**

Резюме

В эпосах «Книга моего деда Коркута» и «Беовульф», Тепегёз и Грендель являются образами, олицетворяющими зло, хаос, все плохое и различные бедствия. Основная идея дастанов «Книга моего деда Коркута» и «Беовульф» борьба добра со злом и победа добра над злом. Эта основная идея, объединяет все мировые эпосы. Являясь, лейтмотивом она объединяет и эти два дастана. Борьба добра и зла составляет основу человеческого мышления. Каждый из дастанов подтверждает победу добра в борьбе добра и зла. Это служит восхвалению добра, человечности, гуманизма и отрицания зла. В обоих дастанах образы, олицетворяющие добро и зло обладают как национальной окраской, так и общими типологическими чертами.

R. Valiyeva

**The typological features of the characters Google-eye
(Tepegoz) and Grendel as the representatives of evil in
the eposes “The Book of Dede Gorgud” and “Beowulf”**

Summary

In the eposes “The Book of Dede Gorgud” and “Beowulf” both characters Google-eye (Tepegoz) and Grendel represent harm, evil, trouble and disaster. In these eposes the leading idea is the struggle of good against evil and the victory of good over the evil. As being the main theme of all world`s eposes, it is also the major idea of these epics. These eposes prove the struggle of good and evil, and the victory of good over the harm. Besides, both eposes serve the praising of humanism, humanity, goodness in the world and in the whole mankind, and the humility of evil and trouble. Both in “The Book of Dede Gorgud” and “Beowulf” the characters representing good and harm both have national dyes and common typological features.

Redaksiyaya daxil olub: 04.05.2019